

մը մուկեկ և շատ մը աղմուկէ հետո սենեակ մը առողջ մարդու մը յարմարագոյն ննջասենեակն է ութ ժամէ աւելի չըքնանալու համար:

Հ. Վ. Ի.

ՆԱՆԱ ՄԵԿՆԻՋ

ԵՒ ԻՐ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻՆ

ՆԱՆԱ ասորի սարկաւագապետի վարքը հիւսուած է հայ պատմութեան աղէտալի էջերէն մէկուն հետ. ազգային պատմիչները անցողակի կը յիշեն զինքը, օգուտեւ լով անշուշտ իր մեկնութեան թարգմանչին Յատաչարանէն՝ որ աւելի անոր վրայ գովեալ քան թէ կենսագրական ղէպքեր կու տայ մեզի. անկէ կ'իմանանք թէ Բագարատ Բագրատունիի խնդրանքով գրած է մեկնութիւնը, և թէ Հագարացիներէն գերուած և երկար ատեն բանտի մէջ մնացած է. իսկ մեր պատմիչը կը լրացնեն անոր կեանքին այս ուրուագիծը, Զաքարիա կաթողիկոսի օրով՝ Շիրակաւանի ժողովին մէջ՝ կարեւոր դեր մը տալով անոր: Արդ ուզելով Նանայի ինչպիսի՞ ոք ըլլաւ՞ իր գրքէն զատ մեր պատմութենէն ալ դուրս ցատկեցնել, անհրաժեշտ է ժամանակակից ղէպքերու և անձերու համառոտ յիշատակութիւն ընելը, և այս կոնայ ծառայել իբր շրջանակ իրեն պատկերին՝ զոր յաջորդովս կ'ուզեմ գծել:

Նանա (որ է Յովհաննէս)՝ անուան առաջին անգամ կը հանդիպինք, երբ իրմէ

Յովհաննէս Աւետարանին մեկնութիւնը յօրինել կը խնդրէ Բագարատ Բագրատունի, որ՝ Աթորունեաց փեսայանալով՝ Սասնոյ Սիմ լեւոն կողմերուն տիրեր էր, և 835ին Պեստ իշխանաց տիտղոսը կ'ընդունէր Հագարացոց էլ՝ Մոսասսէմ ամիրապետէն, Սմբատ սպարապետի՝ իր մերձաւոր ազգականին՝ խնդրանքով. և Նանա երեք տարի Միջագետքի վանքերուն մէջ ուղղափառ վարդապետաց գրքերուն հետ թարթափելով, կը շարադրէ «համառոտարար ի բազմաց հաւաքելով» իր մեկնութիւնը, ասորեբէն, հաւանօրէն 840ի մօտերը, և արաբեբէն թարգմանելով կ'ընծայէ Բագրատայ՝ որ լաւ գիտէր այդ լեզուն:

Չեն յիշեր պատմիչները թէ Նանա ինչ պատահմամբ Հայաստան կը գտնուէր. արդեօք քաղաքական ղէպքէրը զինքը հոն բերած էին, թէ կրօնական խնդիրներու համար մեր մէջ հաստատուած էր: Եւ Սարկաւագապետ կոչմանով, քան զսովորական պաշտօն աստիճանին՝ մեծադոյն ազդեցութիւն մը էկեղեցւոյ մէջ ի գործ դնելը պատմութիւնն ինքնին կը ցուցնէ: Ամուսնացեալ էր Նանա և որդւոց տէր:

Իսկ Բագարատ երկար չմնաց իր իշխանական պատուին վրայ. վասն զի քանի մը շարախօսներու երեսէն զփութիւն իշխաւով Յովհաննէս Ե Սիմայեցիի և իր մէջ, և ուզելով զանիկա իր կաթողիկոսական աթոռէն ձգել, դէմ կեցան Սմբատ սպարապետ և ուրիշ իշխաններ՝ խնդիրը քննելէ վերջ՝. այս շփոթութիւնը և ուրիշ յանցանքներ արքունի գործոց մէջ, ամբաստանութեան նիւթ եղան Զափր (Ապուլ՝ ճաֆր) ամիրապետին առջև, որ Ապուսեթ ոստիկանը զրկեց և խաբէութեամբ զինքը բռնել և Սամառա տանիլ տուաւ 848ին: Դժբաղդարար տկարացաւ Բագարատ իր հաւատքին մէջ, նա որ կ'ըսէ մեկնութեան յառաջաբանը զորոք, «նախանձ

1. Նանայի և իր մեկնութեան վրայ գրած է համառոտակի Հ. Բ. Վ. Սարգիսեան, *Dei tesori patristici e biblici*, (Venezia 1897), երկասիրութիւնը մէջ, էջ 20-28:

2. Հայաստան, էջ 266

3. Զուհիսն Պատմ. Հայոց, հտ. Բ, էջ 441:

4. Հմմտ. Յովն. կար. Տպ. Երուսաղէմ, 1867, էջ 147-8:

ոչ փոքրագոյն վասն Գրիստոսի միշտ յանձին կրէր՝ կշտամբել և յանդիմանել զհերժուածողացն զասս... և ի բաց ընկենլով զդրոշմ ուխտի ճշմարիտ հաւատոցն՝ սուգ անհնարին բոլոր աշխարհիս Հայաստանեայց հասուցանէր »։ Թէպէտեւ, կը յաւելու, աւետիս տուին մեզի թէ սրտին մէջ ծածուկ կը պաշտէր քրիստոնէութիւնը. սակայն այսքանը բաւական չէր Գրիստոսի ճշմարիտ հետեւողի մը համար. մանաւանդ թէ իր գէշ հետեւանքն ունեցաւ, ինչպէս կը գանգատի Թովմա Արծրունի. «Յայնժամ իսկ և իսկ արագապէս թլըփատեալը եղեն մալիմանակ, հետեւալը գինի Բագարատայ Բագարատունեաց»։ և այլուր կը մեղադրէ սոյն իշխանը իրրադանդաւոր մը. «Ասաց Բագարատ յուրացութեան իւրում, թէ առ վտանգի նեղութեանցն ուրացութիւնն ոչ ինչ վնասէ եթէ ի սրտին գաղտնի պահէ զխոստովանութիւնն հաւատոց»։

Բագարատայ գերութիւնը իմանալով Սասունցիք, զէնք առին և սպաննեցին Ապուսեթ արար ոստիկանը՝ ցրուելով աւեր զօրքը. բայց ասով նոր և մեծագոյն աղէտքի մը դուռը բացուեցաւ. որովհետեւ լուրը ամիրապետին հասնելով, զրկեց զԲուղա որ երկրին բնակիչներէն մեծ մասը կոտորելէն վերջ, իշխանները և ազնուականները գերի տարաւ ի Պաղտատ (855ին). ասոնց մէջ կը գտնուէր նաեւ Նաւա որ իրեն խօսքով և օրինակով կը քաջալերէր շատերը պինդ կենալ քրիստոսական հաւատքին մէջ։ Յառաջաբանին հեղինակը կ'ուզէ այդ գերութեան պատճառը և ծանրութիւնը բացատրել մեզ, հետեւեալ նկարագրութեամբ. «Սա ըմբռնեալ եղև ի մերում իսկ ժամանակի՝ ի

հագարական ազգացն, վասն նախանձուոր ի նմանէ բազմափայլ վարդապետութեան և ներհակա միշտ առադրելոյն, զնի ի բանդ, հանդերձ որդուլք իւրովք. որովք բազում անգամ բանս հրապուրականս առաջի արկեալ՝ հանդերձ յոգնազան պարգևօք, ոչինչ խոնարհեցող զանխոնարհելի խորհուրդս մտացն որ Գրիստոս Դարձեալ յայլ տեսակ հնարից բերեալք լինէին, սպառնմամբ բանտից և կապանաց և պէսպէս տանջանաց, այլ ոչ զանգիտեալ երէք զիշանէր ի բարձրագոյն հաւատոցն որ ի Գրիստոս. և մնացեալ ի բանդի անդ բազում ժամանակս, ոչ միայն զինքն ամբողջ պահելով յամբիժ հաւատոսն այլ և բազմաց լինի առիթ փրկութեան, աներկեղաբար միշտ պահելով զարգելանաւորան ի բանտին, ուսուցանելով և հաստատելով ի հաւատս Ամենասուրբ Երրորդութեանն»։

Բուղայի մարդախոշոր ձեռքէն չազատեցաւ նոյն իսկ Սմբատ սպարապետ՝ որ գերութենէն քիչ առաջ՝ Շիրակաւանի մէջ իրեն գումարել տուած ժողովով ընտրուած (854ին) Զաքարիա կաթողիկոսի օրհնութեամբ զօրանալով՝ հաստատուն մնաց իր հաւատաքին վրայ և իրր խոստովանող փակեց աչքերը գերութեան մէջ¹։ Սա ձեռք բերած ըլլալով «ի ձեռն պատահման իմն» Նանայի Բագարատ իշխանին համար զրած մեկնութիւնը, կամ անոր մէկ օրինակը, մեծ ուրախութեամբ իրրեւ ճշմարիտ գանձ մը ընդունելով զայն, հրամայեւ էր «փութով ի հագարացոցն ի հայկական վերաբերել լեզու», հաւանօրէն իրմէ դուրս շատերուն ալ հասկնալի ընելու համար զայն. այլ թուի թէ թարգմանչին տատամսութեան պատճառաւ անկատար մնացեւ էր զոր-

1. Տգ. Կ. Պոլիս, 1852, էջ 177։

2. Անդ, էջ 182։

3. Կիրակոս Գանձակեցի Թառաւրթանիս խօսքերը սա քանի մը համառօտ տողերու մէջ կ'ամփոփէ. « Եւ զսարկաւազ ոմն ասորի՝ անուն հոնան՝ վասն համբաւոյ վարդապետութեան ըմբռնեալ ածին առաջի Զաքարիան, և նա խոստո-

յանեցաւ համարձակութեամբ զԳրիստոս. և տանջեալ զնա և ի բանդն արգելեալ յովով ժամանակս, յետոյ արձակեցաւ ինամօքն Աստուծոյ, որ և զրեաց զմեկնութիւն աւետարանին Գովհաննու լուսաւոր բանիւք»։ (Տգ. Վնեաթիկ 1863, էջ 44)։

4. Հմմտ. Յովն. Կաթ. էջ 161-5։

ծաղրութիւնը. ատոր համար ալ երկրորդ հրամանի մը ստիպումը հարկ եղաւ որ վրայ հասնէր, ըստ այնմ որ Յառաջաբանը գրողէն կը պատմուի. «Եւ յետ այսորիկ այսպէս եղելոյ, հասեալ լինի գանձ գրոյս այսորիկ առ Մարեմ Բագրատունի Սինեհաց տիկին, ի ձեռն Աշոտայ հօր իւրոյ մեծ և երեկելի տեառն Բագրատունւոյ՝ իշխանաց իշխանի՝ իսկ երանուհւոյս Սինեհաց տիկնոջ փոյթ ի մօտ եղեալ՝ վաղվաղակի հրամայեցաւ երկիցս անգամ փոխաբերել ի հայկական լեզու, առաջնորդութեամբ վերին խնամոց... Եւ սորա այսպիսի եղելոյ մի՛ ոք զմեզ յայսմ վայրի բամբասիցէ, իբրեւ աւելագործ ինչ, խառնելով զմերս ընդ նոցայն Զան, կամեցեալ օտարացուցանել կամ աղարտել ինչ»:

Հոս «երկիցս անգամ» խօսքը՝ կարծեմ հարկ է իմանալ երկրորդ անգամ հրամայուիլը, և ոչ թէ երկրորդ անգամ թարգմանուիլը, ինչպէս հաւանական էր համարի վ. Հ. Բ. Սարգիսեան. վասն զի երկու հրամաններուն արդիւնքով է որ կը համոզուի վերջապէս և սիրտ կ'ընէ թարգմանիչը, խնդրելով որ իբր յանդուգն չմեղադրուի. զայս արդէն այլուր աւելի որոշ կ'ըսէ, երբ ի կէս մեկնութեան կը յիշէ թէ «Սմբատ Բագրատունի և Մարիամ Սինեհաց տիկին որ զգիրս սուրբս թարգմանել հրամայեցին»:

Իսկ Նանա եօթնամեայ իր ծանր գերութենէն ազատելով զարձած էր 862ին ի Հայաստան, երբ Մատի ամիրայպետը իր հօր տեղ զահակաւելով՝ և ուրացեալ իշխանները իրեն աղերսագիր մատուցած՝ թոյլտուութիւն ստացեր էին հայրենիք վերադառնալու: Վարդան պատմիչ կ'ախորժի որ Նանա «տեսլեամբ արհաւիրաց» արձրկուած ըլլայ:

Այս միջոցին էր որ հասաւ Փոտի կողմանէ ղրկուած Վահան կամ Յոհան արքեպիսկոպոսն Նիկիոյ՝, կրկին թղթերով, առ Աշոտ իշխան և առ Զաքարիա. կը թողունք որ Վարդան պատմիչ ամբողջացնէ իր խօսքը. «Ասա (Աշոտ) առաջեաց Փոտ պատրիարքն Կոստանդնուպոլսի յերեցեարիւր ութևտանն թուականին զՅոհան մետրապօլիտն Նիկիոյ, որ ունէր թուղթ առ Զաքարիա՝ պատասխանի հարցմանն, թէ վասն է՞ր եղև չորրորդ ժողովն: Եւ արարին ժողով ի Շիրակաւանն. էր անդ և սարկաւագն Ասորոց Նանա, որ ի մահ մերձեցաւ ի Զափրայ վասն հաւատոյ՝: Վարդան Շիրակաւանի ժողովին մէջ Նանայի ներկայ գտնուիլը անշուշտ գիտէ նոյն ժողովի պատմութենէն որ անմիջապէս Փոտի թղթին կը կցի, և վահան արքեպիսկոպոսէն շարադրուած կը համարուի. հոն ալ կ'ըսուի թէ «անդ էր և Նանա ատորի սարկաւագ մեծ և հռչակեալ փիլիսոփոս»: Հաւանական է որ պատմիչներուս ի մասնաւորի Նանայի ներկայութիւնը յիշելը գործօն դեր մը անոր ընծայել ուզել է. և ասորի սարկաւագապետը իր աստուածաբանական խոր հմտութեան ինչպէս նաև խոստովանողի համբաւ վայելելուն համար, ժողովին որոշումներուն մէջ մեծ կշիռ ունեցած պէտք է ըլլայ: Տեղոյս չիյնար նոյն ժողովի վրայ երկարել, սակայն անցողակի կրնայ յիշուիլ թէ Նանայի Յովհ. Աւետարանի մեկնութեան մէջ յայտնուած աստուածաբանական տեսութիւնները կարծես համառոտուած ըլլան այդ ժողովի կանոններէն ոմանց մէջ (ի մասնաւորի Է, Թ, Ժ, ԺԲ են.), հետեաբար որոշ կը տեսնուի մեր մեկնչին ազդեցութիւնը ժողովին վրայ:

Կ'երևի թէ, կ'ըսէ Զամհան, այս ժո-

1. Ար յետոյ առաջին Թագաւոր Հայոց՝ ի ցեղէ Բագրատունեաց. սա յառաջ քան զթագաւորին փեսայացուցիւ էր իր դստերաց՝ Սինեհաց և Արծրունեաց պայազատները: (Հայապատում, էջ 267, ծն. 1):

2. Վարդան Պատմ. Տպ. Վենետիկ, 1862, էջ

82:

3. Ըստ Զամհանի, հայ էր ազգաւ և կրօնքով՝ յոյն. տեղեակ երկու լեզուներուն. (Պատմ. հտ. Բ, էջ 685):

4. Անդ, էջ 82:

5. Պատմ. Հայոց, հտ. Բ, էջ 687:

ղովքէն վերջ միաբանեցան ասորիք հայոց հետ Նանա իմաստասիրի ձեռքով. որովհետեւ ինչպէս որ կը յիշուի Գրիգոր Մազիստրոսի թղթերուն մէջ, ասորոց կաթողիկոսը գրեց առ Մագիստրոս ինքնին թէ մեր մէջ միաբանութիւնը Զաքարիա կաթողիկոսի օրով տեղի ունեցաւ:

Մեկնութեանս թարգմանիչը՝ համաձայն մեր պատմիչներուն՝ ուրիշ կարեւոր դեր մ'ալ կու տայ Նանայի, Յառաջաբանին հետեւեալ խօսքերով. « Աղբիւրաբար ընկալեալ զշնորհս վարդապետութեան ի Հոգոյն Սրբոյ, ուղղափառ հաւատոյն որ ի Քրիստոս. որ և յանդիմանեալ զոմն եռետիկոս, զայր պերճաբան և իմաստասէր, վանեալ հալածական ատենէր յաշխարհէս Հայաստանեայց. որ երբեմն խտորնակս ուսուցանէր, յերկուս բարձանելով զՔրիստոսի զանբարձանելի միաւորութիւնն, որ յետ անցակ և անշփոթ միաւորութեանն: Եւ հաստատէ (Նանա) վերստին զնոյն ուղղափառ որ ի Քրիստոս դաւանութիւնն, մի յերկուց բնութեանց խոստովանել, զաստուածականն բնութեամբ, իսկ զնուաստականն՝ կամաւոր յանձնառութեամբ»:

Ո՛վ էր այս հերետիկոսը, միանգամայն պերճաբան և իմաստասէր մարդը. մեր մատենագիրը կը մասնանշեն Սահակ Մոռուս ըստած եպիսկոպոսը, « որ ըստ աւելածայնութեան Ապիկուրէէն կոչուր» կ'ըսէ Ասողիկ¹, և կ'աւանդէ վարդան ու Կիրակոս² պատմիչներու հետ թէ Փոռոի առ Աշոտ թղթին պատասխանը տուած է. և եթէ ստոյգ է վարդանայ պատմութիւնը, կրկին անգամ կը հալածուի դաւանական խնդիրներու համար. ահա նոյն պատմիչն խօսքերը. « Այսորիկ ի թղթոյն Փոռայ

սակաւ ինչ գրեցաւ. որոյ գրեաց պատասխանի Սահակ Մոռուսն կոչեցեալ, որ եպիսկոպոս էր Տայոց ի յԱշունքն, և հալածեալ անտի վանն հաւատոց, եկն ի Հայս առ Աշոտ»³. Ի թուի թէ իր պերճախօսութեամբ իշխանին վստահութիւնը վաստկելով, գրեց վերոյիշեալ թուղթը Աշոտի կողմանէ առ Փոռո: Սակայն վարդան երկրորդ հալածանք մ'ալ կը պատմէ, համաձայն Նանայի մեկնութեան Յառաջաբանը գրողին, և այս անգամ Սահակ կամ Ապիկուրէէ՝ Հայաստանէն ալ դուրս կը վտարուի ինքնին Աշոտ իշխանի ձեռքով: Մէջ կը բերեմ վարդանի խօսքերը, որ սակայն պատմիչը կ'ախորժի դերը յեղաշրջել՝ բոլորովին հակառակը ապացուցնելու համար, որովհետեւ Ապիկուրէէ հակառակորդ մ'էր Քաղկեդոնի ժողովքին⁴. « Յաւուրսն յայնոսիկ զայր եպիսկոպոս մի Եպիկուռա անուն առ Աշոտ, և ջանայր դարձուցանել զնա (յաղանդն ?) Քաղկեդոնի. զոր լուեալ Բուրեռ օմն վարդապետ ի Միջագետս, առաքէ զսարկաւազն Նանա, որոյ եկեալ մարտնչի ընդ Ապիկուռայ, և յաղթէ նմա... և հալածէ զնա իշխանն, և հաստատի ևս առաւել ի հաւատաւ սրբոյն Գրիգորի⁵ »:

Անձանօթ է թէ վարդան ինչ աղբիւրէ կը քաղէ Բուրեռ վարդապետին մանրամասնութիւնը, և ո՛րքան հաւատք պէտք է ընծայել. սակայն ինչ որ ալ ըլլայ, կարեւոր դէպք մ'է այս Նանայի կեանքին մէջ, և կրնայ առաջնորդ ըլլալ մեզի Ասորի սարկաւազապետին կարծիքը ճշտելու երկուց բնութեանց վարդապետութեան մէջ: Շիրակաւանի ժողովը և Ապիկուռայ հետ հակաճառութիւնը կրնան երկու խարխիւներ համարուիլ, որոնց վրայ յեցած

1. Ստ. Վ. Տարսեցի, տպ. ֆարիզ, 1859, էջ 145:

2. Լիբակոս Գանձակ. տպ. Վենետիկ, 1865, էջ 45:

3. Վարդան Պոմ. էջ 85:

4. Թորոնք որ ինքն Սահակ ալ մի բնութիւն պատկանած ժամանակ անձ կ'իմանայ. բաւ է օրինակ բերեմ Հ. Մկրտիչ Ազեբեանի անտիպ

Յաղած աստուածաբանութեան սա վկայութիւնը. Սահակ Մոռուսն պնդազուրի միաբնակ կարծեցեալ, յայտ գլխաւորէ զուղղութիւն մտաց իւրոց. « Եւ արդ' (ասէ) ի հանդիսի անցուցաք՝ զոր ասեմքս մի բնութիւն՝ ըստ միաւորութեան երկուց անշփոթ բնութեանցն » (Պոյն. ընդգէմ թղթ. Փոռայ): Ագ. Աստուածաբ. հտ. Դ. 285:

5. Վարդան Պոմ. էջ 78:

լաւագոյն պիտի հասկցուն Նանայի մեկնութեան հակասական եւ երբեմն մոլորական իսկ տեսնուած անցքերը:

Առաջնոյն նկատմամբ՝ այն է Շիրակաւանի ժողովին՝ որ երկուց բնութեանց վարդապետութիւնը ընդարձակորէն պարզուելով վահան արքայիսկոպոսէ, հաւանական կը տեսնուի, չոն գծուած հաւատոյ դաւանութենէն, թէ ինչ էր Նանայի կարծիքը. մանաւանդ երբ մի եւ նոյն վարդապետութիւնը կը կարդանք Զաքարիա կաթողիկոսի ճառերուն մէջ, որու հրամանով գումարուեցաւ ժողովը:

Իսկ եթէ հոս Նանայի դերը կրաւորական համարուի եւ չընդունուի թէ նա իր ազդեցութիւնը գործած ըլլայ այդ ժողովին մէջ, պատմութիւնը չի գլխաւոր աւելի հաստատուն նեցուկ մ'ընծայել մեզ, Սահակ եպիսկոպոսին ղէպըով. վասն զի, ինչպէս քիչ առաջ մէջ բերի, մեկնութեանս Յառաջարանին սոյն անձը հերեւտիկոս անուանելը, եւ վկայելը թէ վերջստին կը հաստատէ Նանա ուղղափառ դաւանութիւնը «մի յերկուց բնութեանց խոստովանել», ցոյց կու տայ անժառեթիւրէն Ասորի Սարկաւազին բնութեանց վարդապետութեան մէջ ունեցած դաւանանքը:

*
* *

Յարդ փորձեցինք ճանչցնել Նանա սարկաւազապետը իբր անձ՝ ազգային պատմիչներու բերնով, այժմ դիտենք զինքը իբր մեկնիչ՝ իր գրուածքին միջոցաւ, որ հայ թարգմանութեան մէջ միայն ապրած է, դեռ անծանօթ ըլլալով անոր ասորերէն բնագրին կամ արար՝ թարգմանութեան գոյութիւնը:

1. Տ. Գար. Զարբ. սխալմամբ յոյն կը դնէ (Մատենադարան, էջ 619):

2. Յուց. Զեռ. էջ 1136:

3. Migne P. Gr. XLIII, 749-1228:

4. Anc. lit. chrét. La lit. syriaque, Paris, 1900, էջ 390:

5. Wright Յուց. Զեռ. էջ 618. ուր կ'ըսէ թէ Նոննոս միաբնայ տեսութիւններ պաշտպա-

Անծանօթ է ինծի. որ ասորի մատենագրութեան կամ եւրոպական հայրաբնութեան մէջ յիշուած ըլլայ Նանայի մեկնութիւնը. կը շփոթի Տ. Տաշեան³ զՆոննոս Պանոպոլսեցին եւ իր Յովհ. Աւետարանի չափական յարասութիւնը՝ մերս Նանայի եւ իր մեկնութեան հետ. ընդհակառակէ շատ հաւանական է որ Ռուպէն Տիւմալի յիշած՝ Նոննոսը նոյն ըլլայ մեր մեկնչին հետ, քանի որ թուականը եւ կեանքի պարագայները կը միաբանին. ահա նոյն հեղինակին խօսքերը. «Նոննոս սի՝ Մծբնայ սարկաւազապետին՝ գրուած ներք ըովանդակուած են Բրիտանական թանգարանին թ. 14594 ձեռագրին մէջ՝ Գրութեանցը մէջ գլխաւորն է հակաճառութիւն մը թովմաս Մարգարիի՝ ղէմ, զոր զրեց Նոննոս բանին մէջ, ուր գրած էր զինքը Մծբնայ կառավարիչը: Միւս աշխատութիւնները վարդապետական խընդիրներու վրայ թղթակցութիւններ են: Ըստ Բարեբրէշոսի՝ Նոննոս մէկն եղած է ամբաստանողներէն գլխիւղեւնէն կամ զՂազար որդի Սարտայի՝ Պաշտատու եւ պիսկոպոսը, որ իր աթոռէն վար ձգուեցաւ 829ին, ուրեմն Նոննոս թ. դարու առաջին կէսին կ'ապրէր»:

Ինչպէս դիւրին է ենթադրել, սոյն Նոննոսի սարկաւազապետ ըլլալը, բանտ մըտնելը եւ վարդապետական խնդիրներով ըզրադիրը կը նոյնանան մերս Նանայի կեանքին գլխաւոր պարագայներուն հետ. սա կայն զրաւոր աշխատութեան գլուխ գործոցը՝ Յովհ. Աւետարանի մեկնութիւնը հայկական թարգմանութիւնը միայն պահած է, եւ կ'ուզեմ նախ խօսիլ անոր կազմութեան վրայ:

Մատենադարանիս մէջ գտնուած երկու

նաժ ըլլայ:

6. Նետտրական եպիսկոպոս եւ մետրապոլիտ Պէթ-Կարմայի. ծաղկեցաւ Աբրահամ եւ Թէոդոսիոս նետտրական պատրիարքներու օրով, շուրջ Թ. դարու կէսին. տես Աստեմանի Bibl. Or. հտ. Գ. էջ 463 եւ 617:

7. Ժամանակագր. եկեղ. Ա. 363:

օրինակներէն՝ 1155ին գրուած միջին երկաթագիրն է որ աւելի մեր ուշադրութիւնը պիտի գրաւէ. օրինակուած է կիրակոս գրչէ՝ Ամթեցի Ղուկաս քահանայի հնագոյն գրչագրի մը վրայէն: Երկրորդ օրինակը՝ անթուական նոտագիր մ'է նորագոյն գրչի գործ, հաւանօրէն ուրիշ գրչագրէ մը օրինակուած, որովհետեւ կան չափի տարբերակներ երկուքին մէջ, և չունի ի վերջն՝ վերոյիշեալ կիրակոս գրչի յիշատակարանը. որով կրնայ ծառայել առաջնոյն քանի մը աննշան թերութիւնները լրացնելու: Երկու օրինակներն ալ Յովհ. Աւետարանի գլուխներու նոր բաժանման համեմատ՝ ունին 21 գլուխներու բաժանում, առանց յիշելու շնացեալ կնոջ պատմական դէպքը և յարակից մեկնութիւնը, իր կարգին կամ ի վերջն: Հին օրինակը ունի՝ բաց աստի՝ գլխաւոր բաժանում մը. որովհետեւ երբ մատասանելորդ գլխոյն մեկնութիւնը կը սկսի, կը դնէ հետեւեալ խորագիրը. «Նորին Սրբոյն Նիսնայի Գիրք երկրորդ». ասկից կարելի է հետեւցնել թէ ամբողջ մեկնութիւնը երկու գրքի բաժնուած էր: Կան դարձեալ ուրիշ ստորաբաժանումներու ալ հետեւեր հին գրչագրին լուսանցքին մէջ, որոնք ի սկզբան միայն կը նշանակուին Ա, Բ ու մինչև Ե, (զուցէ ապա օրինակողի անհոգութեամբ զանց եղած), որոնք անշուշտ ցոյց կու տային թէ Նանայի մեկնութիւնն էր ճշտերու բաժնուած էր, նման Ոսկեւործանի մեկնութեանց: Հարկ է յիշել, թէ բնագրին մաս կազմող կամ վերջէն աւելցուած յորդորակները կապ մը չեն ցուցներ այս բաժանումներու հետ:

Ամբողջ մեկնութեանս մէջ կրնան որոշուիլ տասնի չափ յորդորակներ, առանց սակայն մասնաւոր խորագրով մը կամ այլազգ՝ մեկնութեան բնագրէն զատուելու հին գրչագրին մէջ, մինչդեռ նոտագիրը հինգ

տեղ կը բաժնէ «Երրորդակ» տիտղոսով, այլ հաւանօրէն կամայական կերպով: Այս յորդորակներէն մի քանին յայտնի նշանն ունին՝ նման Բառաջարանին՝ Թարգմանչէն աւելցուած ըլլալու. ինչպէս Եկեղեցւոյ վրայ դրուատը՝ ի վերջ գրքին Ա սին՝ ուր կը յիշուի Հայաստանեայց Եկեղեցին, Թարգմանութեան պարագայներ և անձնական տպաւորութիւններ: Թաւելուած մ'է նմանապէս Ղազարու յարութեան մեկնութենէն վերջ դրուած յորդորակը, առնուած մեր մատենագրութեան մէջ Մամբրէի ընծայուած համանուն ճառէն՝. դարձեալ խաչելութեան աւետարանէն ետքը գետեղուած խաչի ներքողը՝ որ Ս. Կիրիլի Երուսաղեմացւոյ անուամբ կը յիշուի ի գրչագրիս՝. Կրնանք անցողակի ըսել հոս, թէ նոյն Թարգմանչիւր մեկնութեան բնագրին մէջ ալ ինչ ինչ կետեր կը յաւելու. այսպէս «Հովիտ քաղ» Թարգմանած է ամբողջ ձառն «Հովիտ քաղի» էր. զայս անդրադարձած է նաև Միաբանութեան նախկին ծերունիներէն մին՝ Նանայի մեկնութիւնը թղթատած ատեն, և իր խորհրդածութիւնը թղթիկով մը մեզ յաջորդներուս աւանդեր է՝:

Այսքան գրքին կազմութեան համար. անցնինք այժմ նպատակին:

Նանայի մեկնութեան որ և է ընթերցող պիտի անդրադառնայ մէկէն թէ, հեղինակին գլխաւոր նպատակն է ապացուցնել՝ Աւետարանի հետ՝ Յիսուսի աստուծութիւնը. փոխն ի փոխ իրարու կը յաջորդեն՝ Քրիստոսի կատարեալ Աստուած և կատարեալ մարդ ըլլալու վկայութիւններուն՝ թէ չէ նա հակառակ Հօր (392, 3 են.), թէ մի են իր և Հօր կամքը (142, 313, 334 են.), թէ չարչարանքը և խաչը կամաւորապէս յանձն առաւ (314, 324, 380), և թէ առ աշօք չէ մարմինը (314)

1. Տպ. Վենետիկ 1833, էջ 52:

2. Զատրնոյի Գ. Թղ. 489: Հաւաք. ԺԲ. 299:

3. Գուցէ մի և նոյն անձը կը գրէ, թէ 463-

474 էջերուն մէջ մեկնուած չարչարանաց աւետարանի խօսքերը՝ մատենադարանիս ԺԳ Զառնարին մէջ (էջ 370) Ոսկերեանի անուամբ յիշուած է:

են։ Աստուածաբանական այս և դեռ նման խնդիրները որ առատորէն և գրեթէ ամէն էջի մէջ կը գտնուին, ոչ միայն Նանայի իմաստասէր մտքին ապացոյց են, այլ և իր ժամանակին յուզուող խնդիրներուն արձագանգ. և Բագարատ իշխան որ Նանայի յանձնարարած էր այս մեկնութիւնը, պատասխանը կ'ուզէր գտնալ հոն գուցէ հագարացի իշխաններու հետ երբեմն ու նեցած հակաճառութիւններուն և անոնց զանազան առարկութիւններուն. այլազգ կարելի չէ ըմբռնել մեկնութեանս զուտ աստուածաբանական գոյնը։ Աւելորդ չեմ համարիր այս մասին թարգմանել ինչ որ Հ. Բ. Վ. Սարգիսեան կը գրէ. «Ինչպէս Աւետարանիչը, այսպէս ալ իրեն մեկնիչը կ'ուզէ ապացուցանել Քրիստոսի աստուածութիւնը և իրեն վարդապետութեան գերազանցութիւնը։ Աստուածային իմաստութեան և պերճախօսութեան զէնքերը ուղղած էր Աւետարանիչը հեթանոս Գնոստիկեանց և Հրէից դէմ. իսկ Նանա Թ.Բ.Ր. դարու Արաբացոց մահմետականութեան դէմ, որոնք հրով և սրով կ'ուզէին որ Մահմէտ և Ղուրան յաղթահարեն Քրիստոսի և Աւետարանին։ Որովհետեւ այդ ժամանակները ստէպ տեղի կ'ունենար Քրիստոսի հետեոյաց ուրացութիւնը, նոյն յաճախ Հրէից հետ՝ Տիրոջ ուրացողներուն ալ դէմ կը կոտուի, ներկայացնելով զնա իրր ստոյգ յայտնութիւն աստուածութեան, բարութեան և սիրոյ Աստուծոյ. մանաւանդ թէ, մեկնչին բացատրութեան համեմատ, մենք ի ձեռն մարմնացեալ Բանին կրնանք ճանչնալ աներևոյթ Հայր Աստուածը։ Հետեաբար անշէջ պահպանելու համար ի մեզ յաւիտեական սէրը, պէտք ենք երկրաւոր բարիքը և կեանքն իսկ զոհել»։

Սակայն դժբաղդաբար պատմութիւնը կը վկայէ թէ Բագարատ չուզեց իր կեանք

ըը զոհել։ Դիտելի է որ Նանա մեկնութեանը մէջ թէպէտ քիչ անգամ այլ շատ մտերմական կոչումով, խօսքը առ ընթերցողն կ'ուզէ. «Իսկ դու ով սիրելի գիտեմ զի զարբութեանն կամիս գիտել զհանգամանսն» (էջ 257). և այլուր յոգնակի ձևով. «Նմանեսցուք և մեք ով սիրելիք այնպիսի հեղութեան և անորակալութեան վասն անձանց վրէժխնդրութեան» (210), կարծես ասորի Սարկաւազապետին նպատակն է ազնուացնել իր մեկնեալ իշխանին սիրտը, հաւատքի լուսոյն առջև ճկելու համար անոր միտքը։

Համեմատելով գրութեան Ոսկերբանի համանուն մեկնութեան հետ, որ իրօք Նանայի առաջնորդ եղած է, կը տեսնենք որ սուրբ Հայրապետը խօսքը առ ժողովուրդն ուղղելուն պատճառաւ, խոյս կուտայ ընդհանրապէս վարդապետական խնդիրներ յուզելէ կամ անցողակի միայն կ'ակնարկէ զանոնք, բոլոր ուշադրութիւնը բարոյական դէպքերու վրայ կեդրոնացնելով. ասով է որ մեկնութիւններուն մէջ դարուն ամբողջ կենդանի պատկերն ունինք մեր առջև՝ թերութիւններովը և կիրքերովը. մինչ Նանա հազիւ թէ բարոյական ցանի մը խրատներ կ'ուզէ ներմուծել իր գրութեան մէջ¹, բոլոր ջանքն է Աւետարանը պարզել ամբողջ խոր աստուածաբանութեամբ։ Այս պատճառաւ ալ ոճը հանդարտ է, նոյն իսկ տեղ տեղ ցամաք երևելու աստիճան, միակերպ խորհրդածութիւններուն համար. այլ պարզ են բացատրութիւնները, կարճ և ըմբռնելի են պարբերութիւնները, և չեն պակսիր խնամուտ նկարագիրներ և բաղդատութիւններ²։ Հ. Բ. Վ. Սարգիսեան հետեւալ տողերու մէջ կը համառօտէ հեղինակիս ոճը. «Նանայի ոճը կտրուկ է բայց լի կորովով, լեզուն պայծառ է լուսոյ պէս, զազապանքները և վարդապետութիւնը թէ

1. Dei Tesori, էջ 261.

2. Կեդրութեանց կը հետի ռաբախութիւն, 409-10. շեղութիւն և նախանձ փառաց Աստուծոյ, 207, 210. Աղօթք և գոհութիւն ի ժամ կերպ.

կրք, 180 հայն։

3. Հմմտ. Նմանութիւնը անապատի օձին 54-5. Յիսուսի չարարանաց թուարկութիւնը 318-20. Մարգարականութեան գաղափարը, 45 ևն.

պէտ խորին՝ բայց նոյնչափ պարզ են՝ Յամենայն ղէպս կրնանք զինքը անտիւրեքեան զպրոցի բառական մեկնիչ անուանել, բացատրութիւնները գրեթէ միշտ բառացի և զործնական նկարագիր մ'ունենալուն, և ընդհանրապէս այլարանական և տարտամ մեկնութիւններէ խուսափելուն համար՝ ք :

Հաւանական է որ գրքիս Թարգմանիչը երբ Թառաջաբանին մէջ կ'աւանդէ թէ Նանա իր մեկնութիւնը շարադրեց « մի ըստ միովէ ոճով », ըսել ուզէ թէ զայն յօրինեց տուն առ տուն մեկնութեամբ, ինչպէս որ իւրոց կը մեկնէ Նանա Աւետարանին խօսքերը, այլ և երբեմն անակնկալ և համոզիչ բացատրութեամբ կը կապէ Աւետարանին յանկարծական և անյարիր կարծուած անցումները՝ :

Մեկնութեան արուեստին մէջ հմուտ մատենագիր մ'է Նանա բոլոր այդ նորութիւններով և գիտերով՝ որոնցմով Յովհաննու Աւետարանը կը պարզաբանէ շատ յստակ և ախորժելի ոճով, Հետաքրքրական է Մարեմայ Յիսուսի գլխոյն վրայ թափած իւղին գնոյն վրայ յայտնած կարծիքը, որովհետև կը հաստատէ թէ, իւղը ոչ թէ յինքեան 300 զենարի արժէք ունէր, այլ վասն զի Յիսուսի գլխուն հպելով հրաշալի հոտ մը ստացեր էր, և Յուդա անկից ենթադրեց անոր այդպիսի բարձր զին մ'ունենալը (էջ 301)։ և յետոյ համամտութիւն կ'ընէ, թէ Յիսուս 30 արծաթի վաճառուեցաւ, մինչ շիշ մը իւղը 300 զենարի կը գնահատուէր, իրեն կարծիքով երկու դրամներն ալ նոյն արժէքը ունենալով :

Մերթ մեկնական մանրամասնութեանց մէջ կ'ախորժի իջնել՝ համոզուած թէ Ս. Գրքի մէջ չկայ զբախեց որ իր նշանակութիւնը չունենայ, կը բերած հետեւեալ օրինակներ իր իսկ խօսքերով. « Այլ և ոչ զայնու ինչ պարտ է զանց առնել,

եթէ վասն է՛ր զհանգչեմն՝ յորժամ վաստակեցան, մերժ ի գեղոյն Յովսէփու առնէր՝ զոր ետ Յակոբ որդւոյ իւրում. և զհաւատսն որ անդ լինիցին ի ձեռն կնոջ այլ ոչ առն՝ յոյժ պէտք են քննութեան. վասն զի եղծումն տեղւոյն այնորիկ և աւերումն և ջնջումն որ ի նմա ազգաց՝ ի ձեռն կնոջ եղև. այսինքն Դինայ դատեր Յակոբայ. և պատմէ իսկ Հին կտակարանն. վասն այնորիկ ի ձեռն կնոջ զնորոգումն առնէ » (էջ 85) :

Շատ անգամ ալ զոհ չըլլար մի միայն բառական մեկնութեամբ, հարկ կը տեսնայ խորհրդականն ալ աւելցնել. այսպէս, թէ Յիսուս չուանեալ խարազանով արջառները և ոչխարները տաճարէն դուրս կը հանէ՝ ի նշան թէ պիտի դադրէին նուէրները և պիտի խափանուէին պատարագները իր աշխարհ զալէն վերջ (39)։ կամ դարձեալ երբ կը մեկնէ « տեսէք զարտորայան զի սպիտակացեալ են հունձք » խօսքը (90), են :

Չենք կարծեր որ Նանա մեկնութեան ղեռ ձեռք չգարկած Պաղեստինը տեսած ըլլայ. աշխարհագրական և հնախօսական ակնարկութիւնները խիստ ցանցառ են գրուածքին մէջ. կը յիշենք իւր օրինակ զՆորդները. « Սակառ ունի զՆոր Պաղեստինէ ըստ զնացից զետոց կամ ըստ բղիման աղբերաց » (32). — « Սովորութիւն էր հետիոտս ելանել յերուսաղէմ ի տօնն » (239). — « Եւ ի լինել ընթրիացն ասելով, նշանակէ զկնի գառին միւս ևս ընթրիս » (271)։ Յիսուսի անկար պատմուեանին համար յայտնած կարծիքը, և ղեռ նման անցքեր, հետևութիւն են ընդհանրապէս Ոսկեբերանի :

Ըստ մեր մեկնչին, Մարիամ՝ Ղազարու քոյրը, չէ Մարիամ Մազդաղեանացին, ոչ ալ այն մեղաւոր կինը՝ որու վրայ Աւետարանին մէջ խօսք կ'ըլլայ (271-2), կարծիք մը զոր Ս. Հայրերէն ոմանք,

1. Անդ, էջ 26։

2. Հմտ. « Ի դատաստան եկի » (էջ 236) և

յաջորդ « Ամեն ամեն ասեմ ձեզ » (237) համարներուն մեկնութիւնը, են :

digitised by

A.R.A.R.®

ինչպէս Ռակերբերան, և արդի մատենա-
գիրներէն մաս մը դեռ կը պաշտպանեն,
հակառակ արդի քննադատութեան ընդ-
հանրապէս ընդունուած կարծիքին՝ միա-
ջնելու երեք Մարիամները՝:

Աւելորդ պիտի չըլլայ Աւետարանի բնա-
գրով զբաղողներու համար գիտնալ, թէ
անծանօթ է Նանայի Յովհաննու Աւետա-
րանի մաս կազմող շնացեալ կնոջ պատ-
մութեան բնագիրը, ինչպէս նաև կը պակսի
Յիսուսի կողէն բխած արեան և ջուրին
մեկնութիւնը. մինչ ընդհակառակն, այնու
հանդերձ որ կը պակսի իր մեկնած քնագրին
մէջ Յովհ. Ե. 4 համարը, կը ճանչնայ
Պրոքատիկէ աւագանին ջրոց յուզուելուն
հրեշտակին միջամտութեան մանրամաս-
նութիւնը. և հոն կատարուած բժշկու-
թիւնը կը նմանցնէ, միւս Ս. Հայրերուն
պէս, մկրտութեամբ ձեռք բերուած սրբ-
ութեան (էջ 98). և Բեք-հեզդան (Տուն
շնորհաց) « Ողորմութեան իշուամ կամ
հանգիստ » թարգմանելով՝ անգամ մ'ալ
կը հերքէ, ուղղափառ Եկեղեցւոյ հետ,
արդի բնապաշտութեան տուած մեկնու-
թիւնը այդ հրաշագործ՝ և ոչ թէ հան-
քային ջուրերուն »:

Նանա մեզի նոր փաստ մը շնծայեր
Աւետարանի « Որ սիրէ զանձն իւր ար-
ձակէ զնա » խօսքը, Ողորդու ըստ յոյն
բնագրին, ինչպէս որ կ'անդրադարձնէ
Աստուածաշունչի 1860ի հրատարակու-
թիւնը, « Որ սիրէ զանձն իւր կորուստէ
զնա » ճշգրիտ ձևին. որովհետև տարտամ
է տուած հետեւեալ մեկնութիւնը. « Եթէ
ոք ի ձեռք սիրէ զանձն իւր յայտ մա-
հիտենիս, ի հանդերձեալ կենացն արտաքս
կացուցանէ » (312):

Թէպէտև իններորդ դարու մէջ՝ սա-
կայն յիշատակութիւն մ'ալ Յովհաննու
Առաքելոյն կաթողիկէ թղթոց՝ (412) ա-
ւելի վկայութիւն մ'է անոնց վաւերակա-
նութիւնը ուսումնասիրողաց համար:

Կարելի է կարծիք տարակուսիլ թէ
արդեօք Նանայի մեկնութեան մաս կը
կազմէր թէ յետոյ թարգմանչէն աւել-
ցուած է « Սրբա էին առաքեալը յԱրքար
արքայէ առ Քրիստոս » (309) պարբերու-
թիւնը՝ որ Աւետարանի « էին ոմանք ի
հեթանոսաց յեկեղց անդր » խօսքին մեկ-
նութեան առիթով կը դրուի. յայտնի է
թէ Արքարու զրոյցը հայկական մատեն-
ագրութեան մէջ ասորականէն անցած է,
ուստի աւելի հաւանականութիւն կայ որ
այդ բացատրութիւնը մեկնչին քան թէ
թարգմանչին պատկանի:

Աւելի կարևոր հարց մ'է երեք սրբա-
սացութիւններուն ի դէմս Որդւոյ երգուե-
լուն անվերջանալի խնդիրը, զոր Յոյները
Հայ և Ասորի Եկեղեցիներուն դէմ յուզե-
րն. շատ հին ժամանակներէ Հայերը ի-
րենց ուղղի դիտաւորութիւնը բացատրե-
ին առիթը ներկայացած պահին՝. Նանա
փոքր զարտուղութիւն մը կ'ընէ աստուա-
ծաբանական այս վէճին մէջ մտնալու և
իւր զաղափարը պարզելու համար, և կ'ե-
զրակացնէ. « Արդ կամ հաւանեցին հա-
կառակողն մեզ և վայելչարար ընդ մեզ ի
վերայ փրկողին նուագեցնեն զերիս սրբա-
սացութիւնսն, Աստուած հզօր անմահ զնա
դաւանելով ըստ մարգարէին կոչմանց, և
ի վերայ բերելով և զխաչին պարծանան
ըստ Պաւղոսի բանին, զի Աստուածն
և հզօրն և անմահն ի յետին ժամանակս ի
վերայ մեր խաչեցաւ. կամ թէ ոչ հնա-
զանդեալք՝ առ Յովհաննէս և Պաւղոս
զկոխն առաքեսցնեն, և մեք ուղղափառու-
թեամբ մնացեալք ի հաւատոսն՝ զատաջի-
կայսն զբանս ճառեսցուք » (328-9):

Անցնինք այժմ քիչ մ'ալ մեր ասորի
մեկնչին աստուածաբանական զաղափար-
ներուն համառօտ ակնարկ մը տալու:

Ստեպ կը պաշտպանէ նա թէ Աստու-
ծոյ կանխագիտութիւնը պատճառ է չա-
րեաց (219), և չի վերցնիր մարդուս

1. Հմմտ. Վիկտորու, Բառարան Ս. Գրոց ի
բան Marie:

2. Հմմտ. Բագմավէպ 1898, էջ 566. ~ 1899,

էջ 307, 459:

3. Հմմտ. Զամէան Պոմ. Հայոց, հտ. Բ. էջ
630-9:

տնօրէնութեանց և ի մասնաւորի Մարգհ-
դուքեան խորհրդին ի նպաստ բերուած
պատճառաբանութիւնները, քանի որ Յով-
հաննու ամբողջ Աւետարանը առատ նիւթ
կը մատակարարէր մեր հմուտ աստուա-
ծաբանին. սակայն ասոնց մէջէն կարեւոր
կը համարեմ մի միայն Գրիստոսի երկու
բնութեան խնդիրը առաջ բերել, ճշտել
ու լուսաբանել ուզելով ասորի մեկնչիս
բացատրութիւնները:

Ստոյգ է որ արեւելեան զբոթէ բոլոր
Եկեղեցիները վարդապետութեան մէջ հա-
մաձայն գտնուելով հանդերձ՝ դաւանելով
Գրիստոսի կատարեալ աստուածութիւնը
և կատարեալ մարդկութիւնը, շատ անգամ
գիրար մտորեալ և հեղեփկոյս անուանած
են, չկարենալով միաբանիլ նոյն վարդա-
պետութեան բացատրութեան կամ լաւ ևս
ձայնին մէջ. և երկուստեք յեցած նախկին
Ս. Հայրերու անխտիր մէկ կամ երկու
բնութիւն գործածած բացատրութեանցը
վրայ, դարերով չեն կրցած գիրար հասկը-
նալ, և տգէտ յաջորդաց վէճերու և նը-
զովքներու դուռ բացած են: Մեծ եղած է
մեր մէջ ալ այս հարցը, սակայն անծա-
նօթ չէ մեր Հարց վարդապետական զը-
րուածներով զբաղողներուն թէ, անոնց ի
Գրիստոս մի բնութիւն ըսած միջոց՝ ընդ-
հանրապէս կ'իմանային մի անձ ի Գրիս-
տոս՝ համաձայն Ս. Կիրդիի և ուրիշ Հայ-
րերու. զայս կը հաստատէ Երվակաւանի
ժողովին մէջ Վահան Եպիսկոպոս՝ ըսելով.
«Է և ի տեղիս տեղիս ասացեալ հարցն մի
բնութիւն՝ փոխանակ միոյ անձին, որ և
այն ընդունելի է այնպիսի մտօք, յորժամ
ոչ հակառակ իմացի որ զբանս հարց մի-
մեանց »: Նշանաւոր է այս մասին նաև
Լամբրոնեցւոյ վկայութիւնը՝. « Սակայն
առնումք զմի բնութիւն ասել քանի մար-
մնացելոյ՝ անճառ խառնմանն հռչակ՝ ընդ-
դէմ՝ Նեստորի. և Բան ասելով և մար-
մնացեալ՝ գլատկութիւն այլ և այլ բնու-
թեանցն հաստատեմք ընդ սրբոյն Կիր-
դի »: և քիչ վերջ, « Մի բնութիւն յոր
և իցէ ժամանակ որ ասացաւ ի Հայոց
եկեղեցի, ոչ թէ ի ստուգաբանելն ճշգրը-

տեցաւ, որ ի մի բնութիւն ասելն՝ ու-
րացան ի Գրիստոս կամ զմարմինն կամ
զաստուածութիւնն, այլ՝ զերկուսն դաւա-
նեն ամենայն աստուածշունչ զրոց ըն-
թեցողութեամբ. և մի բնութիւնն է քա-
ցածայնութիւն, և ոչ ճշգրտութիւն »: Եւ
Շնորհալի առ Ալեքս թղթին մէջ՝. « Ա-
սեմք մի բնութիւն ի Գրիստոս ոչ շփոթ-
մամբ ըստ Եւտիքեայ, և ոչ նուագութեամբ
ըստ Ապոդինարի, այլ՝ ըստ Կիրդի ա-
ղեքանդրացւոյ...: Մի բնութիւն ոչ վասն
այլ իրիւր ասի ի մէջը, այլ՝ յաղագս ան-
բաժանելի և անճառ միաւորութեան Բա-
նին և մարմնոյն: Նաև յերկու բնութիւն
ասելոյն, յորժամ ոչ վասն բաժանման
լինին ասացեալքն ըստ Նեստորի, այլ՝
վասն զանշփոթութիւնն ցուցանելոյ ընդ-
դէմ չարափառացն Եւտիքեայ և Ապոդի-
նարի, ոչ փախչիմք...: Արդ՝ եթէ մի
բնութիւն վասն անբաժանելի և անբաժա-
նելի միաւորութեանն ասի, և ոչ վասն
շփոթմանն, և երկու բնութիւնն՝ վասն
անշփոթ և անայլայլելին լինելոյ՝ և ոչ
վասն բաժանման, երկարանչիւրքն ի սահ-
մանի են ուղղափառութեան »:

Դիտմամբ երկարեցինք մեր Հարց վկա-
յութիւններով ուղիղ վարդապետութեան
այս սահմանները, որպէս զի երբ Նանայի
մեկնութեան մէջ ալ հանդիպելու ըլլանք
մի բնութիւն բացատրութեան, կամ խոր-
շում մը երկու բնութիւն ձայնը գործա-
ծողներէ, գիւրաւ հասկնանք մեր մեկնչին
միտքը կամ ուղղափառութիւնը: Որովհե-
տե, այնու հանդերձ որ Նանա ուղղամիտ
է բնութեանց վարդապետութեան մէջ, կը
թուի երբեմն զիմախօսել՝ լոկ բնութիւն
և անձ բառերուն դեռ չճշգրտուած գոր-
ծածութեան պատճառաւ, կը բերեմ յա-
ջորդ օրինակը ուր կը մեկնէ « Որ ետես
զիս՝ ետես զՀայր իմ » խօսքը: « Տես
զինքենէ վկայաւաս որ զիտէ զինքն և

1. Առեւնաբանութիւն էջ 153. տպ. Վենետիկ,
1898:

2. Տպ. Պետրբուրգ 1788, էջ 90-1:

զՀայրն, եթէ որպէս զանորոշութիւն բնու-
թեանն յայտնէ, մի գոյով բնութեամբ և
զօրութեամբ, Համբսցի Արիոս չարախօսն
զՈրդւոյն անյեղութենէ յեղականութիւն
զիջուցեալ, ամաչեացէ Եւնոմիոս հանդերձ
ինքեանց խորհրդակցօքն որք արարած գոյ
զՈրդի խոստովանին, իսկ մեք յուղա-
փառութիւն դարձուցանելով զբանքս՝ զնու-
վիմբ եկեցցուք. և զի ոչ յերկուս բնու-
թիւնս զտնօրէնութիւնն գոյ դաւանեմք,
այլ մի երեալ զբնութիւնսն խոստովա-
նիմք յետ անճառ միաւորութեանն»։ Տա-
րակոյս չկայ թէ Նանա հոս կ'ուզէ Ս.
կիրարդի սա բացատրութեան հետեիլ. «Իսկ
յետ միաւորութեանն ոչ անջատեմք զբնու-
թիւնսն ի միմեանց, և ոչ յերկուս որդիս
հատանեմք զմինն և զանբաժանելին. այլ
մի որդի ասեմք»։ Վասն զի շարունակե-
լով, կ'ակնարկէ հաւանօրէն Նեստորի այդ
մոլորութեան՝ թէ Քրիստոս Աստուածը
իբր ի տաճարի ընակեցաւ ի Քրիստոս
մարդն՝ առանց անճառորական միութեան.
«Եւ յայտ է ի Տեառն ասելոյն ցփլիլպ-
պոս՝ զոր ասացն. որ ետես զիս՝ ետես
զՀայր. ապաքէն զմարդկայինն տեսանէին
զբնութիւն՝ զոր և Թովմաս շօշափեաց
զկնի յարութեան. իսկ եթէ ասիցեն զաս-
տուածութենէն զայն ասել, որպէս զի
ասիցէ, թէ որ ծանեալ զաստուածութիւնս
իմ, ոչ որ ետես զմարդկութիւնն, առ նոսա
զայս ասասցուք. Եւ ընդէր ոչ ասաց եթէ
որ ետես որ յիս ծածկեալ աստուածու-
թիւնն, այսինքն որ հաւատաց... մեծ գո-
լով որ ի նմայն անտեսանելին քան զոր
տեսանէին. Նա և Հրէից ևս ոչ փորք էր
պատճառ ի ցածուցանել յորոց ասէին
նախանձ ունելով յաղագս անտեսանելի
և անհասանելի աստուածութեանն. և սա
զտեսական բնութենէն և զշօշափականն
ասէր զու հաւասար Հօր. զի եթէ այն՝
պիսի ինչ զինքենէ ճառեալ էր Հրէիցն
եթէ, ոչ զայս զտեսանելիս ասեմ որդի
Աստուծոյ գոյ՝ վասն որոյ զայթազղիքդ՝
զմարդկային բնութիւնս զոր յարարա-
ծոց ասացեալ ունիմ, այլ զաստուածային
զանտեսանելի բնութիւնս որ ի ամա ծած-

կեան է, նա է ներգործող նշանացս և
արուեստիցս, և նմա է վայելչագոյն հա-
ւասար Հօր գոյ, այլ ոչ եղական և շօ-
շափելի մարմնոյս բնութիւն. թերևս այնու
դիւրագոյն ևս զային առ հաւատսն. ու-
րեմն ոչինչ կարծիք այնուհետև ումեք լի-
նէր, մի բնութիւն գոյ Քրիստոսի յետ
միանալոյն յերկուց բնութեանց նորա գոյ.
բարձրագոյնք և նուաստագոյնք նշանօք
միայն հետեւեալք, այլ ոչ ըստ բնութեան
ինչ յատկութեան» (362-3)։

Որքան ալ մոլթ ըլլայ այս անցքը,
սակայն որոշ կը տեսնուի թէ մեկնիչս
կը պատերազմի անոնց դէմ որ Քրիստոսի
աստուածութիւնը, մարդկութենէն կը զա-
տէին. նա միշտ պիտի կռուի բաժանող-
ներու դէմ՝ թէ անորիշ, անանջատ է
մարդկային և աստուածային բնութեանց
միաւորութիւնը։ Եւ որպէս զի աւելի հա-
մոզիչ ըլլան իր պատճառաբանութիւննե-
րը, շատ անգամ Հրեայներու օրինակով
պիտի կսկծեցնէ իր հակառակորդները,
ինչպէս յաջորդ անցքին մէջ, որ ամփո-
փումն է վերոյիշեալին՝ «Ձի եթէ Հրեայքն
թշնամիք գոյով Փրկչին բանից, հաւասար
Հօր զնա իմանային, և ոչ որոշմամբ ինչ
սակա բնութեանցն զմտաւ ածէին. թէպէտ
և զբնութիւնն ուրանային, այլ յերկուս
ոչ բարժանէին. զի՞նչ առ այնքան յի-
մարսն և կոյրսն մտօք ասասցուք, որք
քրիստոնեայս զինքեանս անուանեն՝ և
յիւրկուս զմի Քրիստոսն բարժանեն. մա-
նաւանդ ոչ նայելով իմաստութեամբ ի
նշանսն զոր ի շարաթուն արար. զի թը-
քանեին ի գետին և կաւ առնել կենսա-
բեր ձեռացն՝ յայտ է թէ մարմնոյն եր-
կաքանչիւրեք իմանիւն գոյ. իսկ հրաշա-
փառապէս ներգործելով նոյին մարմնով՝
զուրկութեն ցուցանէր և զհաւասարութիւնն,
սակելովն եթէ Հայր իմ մինչև ցայժմ գործէ
և ես գործեմ»։ Ըսել կ'ուզէ թէ մի և
նոյն Քրիստոսն էր որ ըստ մարդկութեան
կաւք կը շինէր, և աստուածութեամբ ա-
նոր հրաշագործ ուժ կը պարգևէր, վասն
զի կը յաւելու. «արդեօք կ'ուրանան թէ
մարդկային բնութեան միայն վերաբերին

Թուրք և ձեռքը՝ որով կոյրը բժշկեց, կամ հրամայելը՝ հաւասար Աստուծոյ ըլլալը չնշանակէ. և ինչպէս անոնք կը ճշմարտուին, եթէ մարդկութիւնը աստուածու թնէն զատ և անշատ ըլլայ, և ապա կանացու և անխառն. և յատկապէս մարմնոյն գործածները՝ անոնց մտքին համեմատ՝ բանին համարիլ և Աստուծոյ Հօր հաւասար դնել. Թող ամէնան իրենց բարբառնած իմար խօսքերէն ք: Ու հակառակորդաց առարկութիւնը մէջ բերելով՝ կը լուծէ յաջորդ խօսքերով. «Այլ դարձցուք վերստին ի նոցա տկարագոյն ևս քան զսարդի ոստայն պատճառն զոր ասեն միւս բանիւս. զայն՝ ասէ՛ զոր ասացս եթէ Հայր իմ մինչև ցայժմ գործէ և ես գործեմ, ի դէմս աստուածային բնութեանն ճառեաց. իսկ զայն՝ եթէ, ոչ կարէ որդի յինքնէն ինչ առնել եթէ ոչ տեսանիցէ զՀայրն զի առնէ, ի դէմս մարդկային տրկարութեանն. ապա ուրեմն այսոցիկ հակառակ առաջնոյն գոյով՝ զերկակ բնութիւնն ցուցանէ և յայտ առնէ. և եթէ ոչ այսպէս, ասեն, զիմըղ վայել էր ասել ի դէմս աստուծային բնութեանն եթէ, «ոչ կարէ յինքնէն ինչ առնել, եթէ ոչ տեսանիցէ զՀայրն զի առնէ»: Ուղիղ պիտի ըլլար հակառակորդաց այս առարկութիւնը եթէ բնութիւն ըսելով անձ չհասկընային. որովհետեւ Նանա իր պատասխանին մէջ զայդ որոշ կ'ազնարկէ. «Նոցա զայս ասացուց. եթէ Որդին՝ որ ասաց ոչ կարէ առնել յանձնէ եթէ ոչ տեսանիցէ զՀայրն զի առնիցէ, եթէ Միածին Որդին է որ ի Հօրէ նախ քան զյաւիտեանս, սուտ է զոր կարծենն՝ եթէ ի դէմս մարդկային բնութեան զայն ճառեաց. իսկ եթէ որ ի Մարիամայն ծնաւ որոշմամբ որդին մարդոյ իցէ պատմող այսոցիկ, ոչ միայն եր-

կու՝ բնութիւնը են ի Քրիստոս՝ այլ երկու որդիք յաստուէր և զանազանք. օն անդր Թողցուք զնոցա անհանճար և լի սուտութեամբ կարծիսն՝ և յառաջիկայսն զմեզ ճեպեցուք՝ որ ևս առաւել հաստատէ զուղղափառութեանն վկայութիւնսն» (106-7): Աւելի պարզ չէր կրնար զրել Նանա, թէ ինքը խնդիր չունի եւտիքական մոլորութեան հետ, այլ անոնց կ'ուղղէր խօսքը որոնք կը դնէին «երկու որդիք յաստուէր և զանազանք» ²:

Սոյն վարդապետութիւնը Նանա ուրիշ անգամներ ալ կրկնելու առիթը կը գտնէ, ինչպէս կը տեսնենք «Յառաջ քան զլինելն Արքահամու եմ ես» համարին մեկնութեան մէջ, զոր կ'ընդօրինակեմ ամբողջութեամբ. «Եւ զինչ այն է թէ յառաջ քան զլինելն Արքահամու եմ ես: Առ ի զեկուցանել Հրէիցն զանսկզբնութիւնն և զանեղութիւնն, և ի բաց վճարուեալ նոցա չարաչար բանիցն՝ զոր հանապաղ ի Յովսէփ զորդիութեան պայման ձգէին: Ամաչեցէ Արիստ որ արարած ասէր զորդի, կարկեսցին և երկարակցն որ յիրկուս բարժանեն զմի որդի. վասն զի ոչ ասաց, եթէ յառաջ քան զլինելն Արքահամու էի ես. որպէս զի յաստուածային բնութիւնն զայն ձգել՝ որոշելով ի ժամանակեայ բնութենէս զոր ի կուսէն զգեցաւ. կամ որ յիստ է՝ յառաջագոյն է քան զլինելն Արքահամու. այլ անորոշ շարար միութեամբ զինքնէն ասաց յառաջ քան զլինելն Արքահամու: Եւ զինչ տեսանէին, այլ մարդ կատարեալ. վասն որոյ և ասէին. Յիսուս ամ չև ևս է քո, և զԱրքահամ տեսեր, իսկ նա զանեղ բնութիւնը ժամանակէին միացեալ մի համարելով ասէր: Ամաչեցեն երկախումբքն, թերեւ Հրէիցն, զի որք բարժանեն զմար-

1. Ըստ նոտարգիր օրինակին և ըստ իմաստին հարկ է յաւելուլ երկուս բառք:

2. Քաղիկ. ժողովի գործոց մէջ կը կարգանք. «Որ ասէն մի բնութիւն առ ի բաց բարձուի մարմնոյն Քրիստոսի մեզ համագոյակցի (ինչպէս կ'ըսէր Նուրիքէս), նզովեալ իցի. և որ ասէն երկու բնութիւնս առ ի բաժանումն որդւոյն

Աստուծոյ (ինչպէս կ'ըսէր Նեստոր), նզովեալ եղիցի»:

3. Թէպէ, Փոթենաւոր ողջմտութեամբ կը գործածէ բառս Ս. Լեոնի տոմարէն անշուշտ առնելով. «Կենդանատեսակ աստուածացեալ մարմնովն և հրկախումբ ներմարդութեամբն»: (Ճառ Խաչի, էջ 160 տպ. վեհետիկ 1833).

մինն ի Բանէն, նոյն և նոցա ի դէպ գրտանի ասեմն. Թիսուն ամ չև ևս է քո, և Վլքրահամ տեսեր: Իսկ մեք ուղղափառութեամբ զմիութիւն դաւանեալք, և զմարմնոյն բնութիւնն ընդ անեղին և ընդ անակիզքն Բանին հաղորդեալ և մի եղեալ, աներկաբ ևս հաստամբ յասեմն « յառաջ քան զլինեմն Վրահամու եմ ես »: Անշուշտ նախա ի մեկնութեանն ներշնչուած կը գրէ անանուն վարդապետ մը. « Ոչ ըստ բաժանողացն Հրէից սոսկ մարդ, ըստ որում ասէին, յիսուն ամ չև է քո, և Վլքրահամ տեսեր. իսկ Տէրն մեր միաւորելով բնութեանցն՝ պատասխանէր յառաջ գոյ քան զՎրահամ »¹:

Նախա ի վարդապետական այս կէտերը գոցէ կարդացած ըլլայ մեր Շնորհալի հայրապետը, և անոնց ուղիղ միտքը Թափանցելով ներշնչուած ըլլայ հետեւեալ անցքերէն, ինչպէս կ'ուզեմ ցուցնել բաղդատութեամբս: Նախա մեկնելով « Ոչ ոք ել յերկինս՝ եթէ ոչ որ էջն յերկնից որդի մարդոյ որ էն յերկինս » համարը կ'ըսէ.

Նախա

Շնորհալի

... « Եւ այս ճշմարտապէս և յայտնի են առ ի վկայութիւն մեզ, եթէ որդի մարդոյ՝ զորդին Աստուծոյ նշանակեաց, գէակն, զէակն Բանն, զնա լինել յերկինս՝ որ եղևն մարդասիրութեամբն որդի մարդոյ. և վասն միշտ գոյոյն՝ ստաց որ էն յերկինս, այլ ոչ ստաց՝ որ լինին յերկինս. այլ զի յայտ առ, քսացէ զանհատ բնութիւնն: Եւ զի՞նչ առդեօք ի մանի ասացեալք եթէ ոչ երկուց բնութեանցն զմիութիւն և զանորոշութիւնն. ուստի և որդի մարդոյ կոչելով՝ զերկեակ բնութեանցն եւ զպակաս անուամբ միաւորելու ստաց. ուստի և զաստուածականսն մարմնոյն համարելով և

... « Յետ միաւորութեանն՝ անընտրողապէս աստուածութեանն և մարդկութեանն ղենն գիրք գանուախսն և ըզկիրսի՝ յարգաց անճառ միաւորութեանն: Քանզի է երբեմն, զի գլխաւ ստուածականութեան իրո՝ մարդկութեանն տան, և է՝ զի զմարդկայինն առանձին՝ աստուածայնոյն, որպէս այն՝ զոր ստաց Տէրն. « Ոչ ոք ել յերկինս, եթէ ոչ որ էջն յերկնից որդին մարդոյ »: Եւ մինչ էր յերկինս ընդ չոր, ոչ էր և ոչ կոչէր որդի մարդոյ, այլ՝ որդի Աստուծոյ միայն... Եւ այս պիտիքս ամենայն, զի զբարձրագոյնսն՝ որ աստուածութեանն վայել է, մարդկութեանն

զմարմնականսն աստուածութեանն՝ վասն այնորիկ ստաց և զորդին մարդոյ գոյ յերկինս: Իսկ եթէ որդին առաջ և տարբերեալք իցեն ի բնութեանցն յատկութիւնք, զիարդ մարդկայնով անուամբ զաստուածութեանն լըռեալ դարդարէր զանունն... (էջ 52)

Եւ « Տեսանիցէք զորդի մարդոյ զի ելանիցէ ուր էր գտաւէին » խօսքը մեկնած ասեն կը գրէ. « Եւ ընդէ՞ր ոչ զորդին Աստուծոյ առաջ. զի անդուստ ի խոնարհ բանն յատուկ եկն: Իսկ որդին մարդոյ է մարմնին զոր ի Մարիամայ զգեցան. և նա յերկնից զգալն ասէ. ուրեմն զանգաժ միութիւնն յայտ առնէ, վասն միաւորելոյ որդւոյն մարդոյ ընդ իշնոյն յերկնից որդւոյն Աստուծոյ. անորոշաբար միութեամբ զերկական ի մի հաւաքելով՝ որդի մարդոյ յորշորջեաց զորդին Աստուծոյ: Ո՛րք իցեն բաժանողքն զմի Քրիստոս յերկուս բնութիւնս. ի՞նչ տեսանն են ասացեալքս, և ոչ ուրուք վարդապետաց. ապա ուրեմն պապանձեալ կարեկեսցին, զի ինքն Փրկիչն ասուել (է) քան զնոսն »: (էջ 159)

տան, և զիոնարհաւորչոյն՝ որ մարդկութեանն է դէպ, աստուածութեանն նորա, զի՞նչ այլ՝ եթէ ոչ զանգաժանելի միաւորութեանն յեղանակ ցուցանեն... Ծառ զի բաժանողքն մարդ և որդի մարդոյ՝ մարդկութեանն ասեն. և Աստուծոյ և որդի Աստուծոյ՝ աստուածութեանն, և զայսն մի ըստ միոյն. իսկ որ միացուցանեն՝ անխորաբար ղենն, որպէս պատահէ, զաստուածայինսն մարդկայնոյն, ըստ որում և ինքն Տէրն ուսուցանէ զմեզ այսպէս վասն ինքեան. զի որդի մարդոյ անուանէ զիշեալն յերկնից, յորժամ որդի Աստուծոյ միայն էր անխառն ի մարդկային բնութեանէս. որպէս և դարձեալ ասէր առ Նիկողոճմոս, թէ տեսանիցէք զորդի, զի ելանիցէ ուր էր գառաշինն: Եւ ահա յայտ է, զի յորժամ էր յառաջ ընդ չոր, զի ոչ էր որդի մարդոյ, այլ որդի Աստուծոյ. բայց զանորիշ էութիւնն երշանակէ այսու:

(Թուղթ առ Միշազետ, էջ 238-9, տպ. Պետրբուրգ 1788)

Յայտնի է թէ օրինակիս մէջ քիչ են բառական նմանութիւնները, որովհետեւ նպատակ չունիմ ցուցնել թէ իրօք նախա ի մերս Շնորհալոյ մէջ կայ աղերս մը. այլ թէ երկուքին աստուածաբանական լեզուն և վարդապետական բացատրութիւնները նոյն են. որովհետեւ երկուքն ալ կը սորվեցնեն թէ աստուածութեան յատուկ ստորոգելին կը տրուի Որդի

ւոյ մարդոյ՝ յատկութիւններու հաղորդու-
թեամբ, ըլլալով մի և նոյն անձին մէջ
աստուածային և մարդկային բնութիւննե-
րը: Արդ Նանայի մեկնութեան իմաստուն
ընթերցողին կ'իյնայ գրեթէ ամէն էջի
մէջ գտնաւ ուղղափառ դաւանութեան վը-
կայութիւններ՝ որոնցմով աւելորդ է յո-
ղուած ծանրաբեռնել, ուստի հոս դիտ-
մամբ յիշած քանի մը խրթին և երկդիմի
օրինակներս իրենք իրենցմէ կը լուծուին.
վասն զի հեղինակ մը լաւագոյն հասկնա-
լու միջոցն է՝ ինքն իր խօսքերէն դա-
տել:

Անցնինք այժմ քննել թէ Նանա իր այս
մեկնութեան համար ուսկից օգտուած է:

Հ. Բ. ԶԲԱՔԵԱՆ

Շարայարձիկ

ԿԱՐԻՆ

ԵՒ ԻՐ ՎԱՃԱՌԱՅԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Երբ ժ. դարուն արաբ աշխարհագիր-
ներ, Մասսուդի և Խստաքրի, կը հաստա-
տէին թէ Տրապիզոն իր սահմանագլխի
քաղաք իսլամ և Բիւզանդական աշխարհ-
ներուն՝ յաճախուած էր, մասնաւորապէս
իր տարեկան բազմաթիւ տոնավաճառնե-
րուն համար, մահմետական և չերքէզ,
հայ և յոյն վաճառականներէ, և կ'ըսէին
թէ ինչպէս իրենց երկիրը ներմուծուած
յոյն կերպասներն և բոլոր դիպակներն
Տրապիզոնէն կ'անցնէին, Մեծն Հայաս-
տան աշխարհագրական բացատրութիւն մը
ըլլալու վրայ էր: Վերջին բազրաստունի
թագաւորին մահէն վերջ, անոր տիրեցին
յոյներ, վրացիներ, թուրքեր և թրթար-
ներ. և եթէ փողովուրդը Տաւրոսի վրայ
ապաստանելով և քաշուելով Աղեքսան-
դրիկի ձոցին վրայ, վերհաստատեց նոր
թագաւորութիւն մը, այսինքն է փոքր
Հայաստանինը, սակայն ազգային հին հո-
ղէն հազիւ ամէնամեկ երկդ մը յաջողե-

ցաւ իր ազատութիւնը գտնել, նախ իբր
գրեթէ ինքնիշխան նահանգ մը յոյն կայս-
րութեան, յետոյ, երբ Բիւզանդիոն Լա-
տիններուն ձեռքն ինկաւ (1204) իբր կայս-
րութիւն Տրապիզոնի. չափազանց մեծ
անուն այսչափ փոքրիկ երկրի, թէ և կայ-
սրները կոթնենտներ ըլլային և սերէին
Անդրոնիկոսէն:

Գուցէ, այս փոփոխութեանց միջոց,
Տրապիզոն կորսնցուց իր վաճառականա-
կան կարեւորութիւնը. սակայն եթէ կոր-
սնցուց, շուտով վերասացաւ զայն, երբ
Պաղատա կործանեցաւ և Դավիթ — Սուլ-
թանիէի հետ — ամենակարեւոր կեդրոնն
եղաւ արեւելեան և հարաւային Ասիոյ հետ
փոխանակութեանց համար: Դավիթէմէն
Տրապիզոն ճամբան կարելի էր ձիով կրտ-
րել անցնիլ տասներկու կամ տասներեք
օրուան մէջ. մինչդեռ կարաւաններու հա-
մար երեսունէն երեսունեակերկու օր հար-
կաւոր էր:

Ուրեմն բաւական արագընթաց և նպաս-
տաւոր ճամբայ մը մեծաքանակ և մանր
համեմեղէններուն համար, որոնք ծովու
ճամբով կը փնտուէին: Ճամբայ մը, զոր
զգուշութեամբ կը պահպանեն, երբ քրիս-
տոնեայ աշխարհը, Եգիպտոսի Սուլթանին
հետ Թշնամութիւնները նորոգելով, ամէն
միջոց ձեռք կ'առնէ զայն աւերելու:

Թերեւս առջի անգամ Եդրայր Ֆիտէն-
ցիո Փատուացի, իր Liber recupera-
tionis Terræ Sanctæ մէջ, կ'առա-
ջարկէ պայքոտ ընել վաճառականական
ծովային գծին, որ Հնդկային Ովկիանո-
սէն Եգիպտոս կ'երթար, անոր տեղ փո-
խանակելով ցամաքային գիծը, Պարսից
ծովէն Միջերկրական կամ Սև Մով:

Դանի մը տասնեակ տարիներ վերջ
Մարին Սանթութ, իր Secreta Fidelium
Crucisին մէջ — ուրիշ ռազմագիտական
գրուածք մը սուրբ երկիրներուն աշխար-
հակալութեան համար — նոյն նիւթին կը
դառնայ, ցուցնելով որ, թէպէտ կարմիր
Մովու և Նեղոսի ուղիով ճամբու ծախ-
քերը նուազ են, բայց Սուլթանին պա-
հանջած չափազանց տուրքերը ո՛ր և է շահ